

F. A. K. YASAMEE, Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers, 1878-1888, Istanbul: Isis Press, 1996

Sevinç ALKAN ÖZCAN*

Halen Manchester Üniversitesi'ne bağlı Ortadoğu Çalışmaları Bölümü'nde Osmanlı, Ortadoğu ve Balkanlar tarihi üzerine dersler veren Feroze Abdullah Khan Yasamee, II. Abdülhamid dönemi ile ilgili yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır.¹ 1996 yılında Isis Press tarafından yayınlanan "Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers 1878-1888" isimli kitabı 1985 yılında Londra Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezine dayanmaktadır. Kitabın ilk üç bölümünde sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, II. Abdülhamid Rejimi ve II. Abdülhamid'in Dış Politikasının genel hatları ele alındıktan sonra, devam eden bölümlerde Abdülhamid iktidarının 1878-1888 yılları arasındaki on yıllık döneminin önemli dış sorunları incelenmektedir. Yasamee'nin bu çalışmayla Osmanlı çalışmalarına son derece özgün bir katkı yaptığını düşünüyoruz. Zira ele alınan dönemde yaşanan dış sorunlar Osmanlı'nın hayat alanları ile ilgilidir. Bu dönemde imparatorluk için son derece önemli bölgelerde Büyük Güçler ve Osmanlı arasında yaşanan krizleri (Balkanlar, Kıbrıs, Mısır, Bulgaristan, Doğu Rumeli, Boğazlar ve Batum) ve bu krizlerde Abdülhamid'in takip ettiği, çatışan güçler arasında "birini diğerine karşı kullanma politikası"nı gözlemleyebiliyoruz. Kitapta incelenen 1878-1888 döneminin Abdülhamid'in Büyük Güçler arasında oynadığı "denge oyunu"nun zirvesini oluşturuyor olmasının, Yasamee'yi bu çalışmaya iten en önemli neden olduğunu düşündüğümüzü söylemeliyiz. Çünkü bu yılların dış so-

* Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora öğrencisi.

¹ Yasamee'nin burada incelenecek kitabı dışında şu makalelerine bakılabilir: "The Ottoman Empire, the Sudan and the Red Sea Coast, 1883-1889", *Studies on Diplomatic History*, Istanbul: Isis Press, 1990, sy. V, s. 87-102; "Abdulhamid II and the Ottoman Defence Problem", *Diplomacy and Statecraft*, 1993, c. 4, sy. 1, s. 20-36; "The Ottoman Empire", *Decision for War 1914: The Anatomy of an International Crisis*, K. M. Wilson (ed.), London, 1995; "Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire," *Diplomacy and the Statecraft*, 1998, c. 9, sy. 2, s. 91-128; "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II, 1878-1908," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, s. 223-232; "Avrupa İttifaklar Sistemi İçerisinde Osmanlı İmparatorluğu," *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. II, s. 35-44; "Some Military Problems faced by the Ottoman Empire at the beginning of the 20th Century", *KÖK Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı*, 2000, s. 71-79; "Some notes on British espionage in the Ottoman Empire, 1878-1908", *The Balance of Truth: Essays in Honour of G.L. Lewis*, C. Balım-Harding ve C. Imber (ed.), Istanbul: Isis Press, 2000.

runlarında II. Abdülhamid'in izlediği dış politikanın unsurları, genel politikasının temel çizgilerini oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Yasamee'nin ilk üç bölümde ele aldığı konular, II. Abdülhamid'in nasıl bir imparatorluk devraldığını, o dönemdeki uluslararası koşulları, büyük güçler arasındaki güçler dengesini ve Abdülhamid'in iç ve dış politika arasında kurmaya çalıştığı dengeyi anlamak açısından son derece önemlidir.

Her şeyden önce Yasamee, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü –dünya tarihi literatürünün Osmanlı tarihini ihmal eden ya da dünya tarihi içinde hakettiği yeri vermeyen duruşunun tersine- modern tarihin önemli olaylarından biri olarak görmektedir. XVI. ve XX. yüzyıllar arasındaki dünyanın en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın üç büyük kıtasında -Asya, Avrupa ve Afrika'da- önemli oranda toprak parçasını elinde tutmuş ve çok sayıda farklı etnik ve dinî grubu içinde barındırmıştır. Bu gruplar içinde Müslüman Türkler, Araplar, Arnavutlar, Kürtler ve Bosnalıların yanı sıra, Ortodoks Hıristiyan Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar ve Romanyalılar; Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Katolik Mârûniler ve Hırvatlar, İspanyolca ve Arapça konuşan Yahudiler ve diğer pek çok grup vardır. Yasamee'ye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sadece sözü edilen bu grupları etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Büyük Güçler'in politikalarını da etkilemek suretiyle Avrupa'daki güçler dengesini ve uluslararası sistemin istikrarlı yapısını tehdit etmeye başlamıştır. Bu yönüyle ele alındığında Yasamee, Osmanlı'nın çöküşünü uluslararası bir olgu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, sadece uluslararası olaylardan etkilenen değil, aynı zamanda onları etkileyen ve yönlendiren bir olay olarak da incelenmeyi hak etmektedir. Aksi takdirde ne dünya tarihini ne de Avrupa tarihini tam anlamıyla anlamak mümkün olacaktır. Diğer bir ifadeyle, Kemal Karpat'ın dediği gibi "Osmanlı tarihi tarih çalışmalarının üvey evladı" olarak kalmaya devam edecektir.

Yasamee'nin Osmanlı'nın çöküşü ile ilgili olarak ele aldığı konular, çöküşün başlangıcı ve nedenleri ile ilgili olarak genel kabul görmüş tezler ve bunların ortaya çıkardığı sakıncalardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile ilgili olarak ortaya konan açıklamaların, çöküşü genellikle uluslararası bir bağlamda ele aldığını belirten Yasamee, "yarı koloni" söylemi altında gruplandırılan değişik ekonomik teorilerin ortaya konulduğundan bahsetmektedir. Ekonomik bağımlılıkla ilgili olarak ortaya konulan kanıtların tartışmaya ihtiyaç duymadığını ancak bu teorilerin kendi içinde bazı sakıncalar taşıdığını belirten Yasamee, çöküşü açıklarken pek çok faktörün işin içine girdiğini ve tüm bu faktörlerin Osmanlı'nın çöküşünü nevi şahsına münhasır karmaşık bir problematik haline getirdiğini söylemektedir.

Yasamee Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile ilgili olarak genel kabul görmüş tarihleri de sorgulamaktadır. Ona göre çöküşün yoğunlaştığı dönem 1768 ile 1839 yılları arasındadır. Çöküşün başladığı XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında uluslararası ortam Osmanlı'nın işini bir hayli zorlaştırır niteliktedir. Bu dönem-

de Rusya, Osmanlı'nın kuzeyde güvenliğini sağlayan tampon devletleri -Kırım ve Kafkasya'yı-ele geçirmek suretiyle büyük bir güç olarak ortaya çıkmış, Polonya'nın paylaşılması Doğu Avrupa'daki güçler dengesini ortadan kaldırmış, Hindistan'da İngiliz sömürgesi'nin kurulması Doğu Akdeniz'i bir İngiliz-Fransız çatışma alanı haline getirmiş ve bütün Batı Asya İngiliz-Rus Büyük Oyunu'nun rekabet alanı haline gelmiştir.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında patlak veren Mısır'da Osmanlı'nın Mehmet Ali Paşa'ya karşı verdiği mücadele İmparatorluğun Avrupalı büyük güçlerle gelecekteki ilişkileri için belirleyici olmuştur. Mısır bunalımı Osmanlı'yı Avrupalı büyük güçlere karşı Rusya'nın kucacağına itmiş, Rusya Osmanlı için *de facto* bir koruyucu olmuş, Osmanlı-Rus ittifakı sayesinde yabancı savaş gemilerinin Boğazlar aracılığıyla Akdeniz'den Karadeniz'e geçmeleri engellenmiştir. Yasamee'ye göre Mısır bunalımına Osmanlı yöneticilerinin verdiği tepki, iki büyük politika değişimi şeklinde tezâhür etmiştir: Bunlardan birincisi bürokratik ve askerî alanda merkezîleşmeyi ve gayrimüslimlerin yatıştırılmasını öngören Tanzimat reformlarının uygulamaya konmasıdır. Bu reformlar her ne kadar Osmanlı'nın Avrupa'dan kültürel olarak kendi kendini soyutlamasına son vermişse de, reformların amacı hiçbir zaman Avrupa ile entegrasyon olmamıştır, çünkü asıl amaç İmparatorluğun devamını sağlamaktır. İkinci değişim ise dış politika alanında yaşanmış, dış politikanın bundan sonra büyük güçlere olan bağımlılığı göz önünde bulundurularak planlanması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

1856 yılında yapılan Kırım Savaşının ardından her ne kadar dış barış sağlanmış olsa da, bu dönemde Osmanlı içindeki gayrimüslim unsurların Avrupa ile kültürel ve ticarî etkileşimlerinin artması, Balkanlar'ın hareketlenmesinin yolunu açmıştır. Böylece gayrimüslim unsurlar Avrupa'dan ihraç edilen etnik milliyetçilik dalgasına duyarlı hâle gelirken, Avrupa'nın etkisine daha az açık olan Müslüman unsurlar ise İmparatorluk içindeki konumlarını kaybetme korkusuna kapılarak Tanzimat reformlarını eleştirmişlerdir. Tanzimat reformlarına tepkiler sadece halktan değil entelektüellerden de gelmiş, herhangi bir sorumluluk taşımayan fakat güçlü bürokrasi yerine halk iradesinden yana olan Genç Türkler anayasasının oluşturulması ve parlamentonun kurulmasından yana tavır almışlardır.

Yukarıda özetlendiği gibi ilk bölümde II. Abdülhamid iktidarı öncesinde Osmanlı'nın nasıl bir iç ve dış atmosferle karşı karşıya bulunduğunu ortaya koyan Yasamee, Abdülhamid rejiminin genel özelliklerini ele aldığı ikinci bölümde öncelikle Abdülhamid'in kişiliği hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. Yasamee'nin Abdülhamid'in kişiliği ve siyasî bakış açısı ile ilgili olarak yaptığı çok yönlü tespitler, çalışmanın hakkının verildiği ile ilgili yargımızı kuvvetlendirmektedir. Ona göre Abdülhamid kompleks ve çelişkili bir karaktere sahiptir. Psikolojisinin istikrarsızlığı ve sıkı bir entelektüel birikime sahip olmayışı Yasamee'nin dikkat çektiği özellikleri arasındadır. Abdülhamid ideolojik bir siyasetçi değildir. Uygulamalarının herhangi bir teorik altyapısının olduğundan bahsedilemez. Bu nedenle ütopyik değil, realist ve pragmatiktir. Abdülhamid'in kitapta yer verilen dış poli-

tika uygulamalarında da özellikle realist ve pragmatik yönünün tezâhürlerini sık sık görmek mümkündür.

Yasamee Abdülhamid'in siyasi bakışını dört temel unsurla açıklamaktadır: Otokrasi, muhafazakârlık, reformculuk ve İslâm. Katı merkezîyetçi politikası, eyaletlerle yetki paylaşımını reddetmesi, parlamentoyu Rusya ile yaşanan savaştan sorumlu tutarak askıya alması ve Anayasayı tehlikeli ve güvensiz bir araç olarak görmesi, Abdülhamid'in otokratik yönüne işaret etmektedir. İktidara gelir gelmez bakanları değiştirmek suretiyle dış politikayı kendi tekeline alması ve büyük oranda sadrazamla birlikte yürütmesi de yine Sultan'ın otokratik yönetiminin izlerini taşımaktadır. Dönemin göze çarpan iki önemli siyasi figürü olan Küçük Mehmet Said Paşa ve Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa, Abdülhamid'in tamamen kendi inisiyatifiyle göreve getirdiği kişilerdir. Dışişleri bakanları dış politika yapımında pek az etkiye sahiptir. Şeyhülislama danışıldığı ise pek görülmemiştir. Yasamee'ye göre Abdülhamid'in muhafazakârlığı çok açıktır. Bu muhafazakârlık sultanın üstünlüğü, Müslüman unsurların önceliği ve yönetimin merkezîleşmesine dayanmaktadır. Fakat onun muhafazakârlığının reformculuğunun önünde bir engel oluşturduğunu söylemek zordur. Çünkü Abdülhamid Tanzimat reformlarının bazı yönlerini eleştirmekle birlikte Osmanlı topraklarının güvenliğini ve zenginliğini sağlamak ve Müslüman unsurları korumak için İmparatorluğun reforma ihtiyaç duyduğunun farkındadır. Abdülhamid Tanzimat reformlarının gayrimüslimlere ayrıcalık veren yapısını ve Berlin Anlaşmasının yine gayrimüslimlere otonomi veren anlayışını reddetmiş, fakat Yasamee'nin de özellikle vurguladığı gibi, merkezî yönetimi, askeriyeyi ve bürokrasiyi güçlendirerek aslında Tanzimat çizgisini devam ettirmiştir. Yasamee Abdülhamid'i tanımlarken göz önünde bulundurmanız gereken en önemli noktanın, onun İslâmcı siyaseti ve dinî yönü olduğunu belirtmektedir. Ona göre Abdülhamid'in politikalarında din faktörü ön plandadır. Onun döneminde dinî eğitim devlet okullarında birincil konumda olmuştur. Halifelik kurumu Müslüman birliğini sağlamaya yönelik önemli bir enstitüdür. Abdülhamid Osmanlı'daki Müslüman unsurlar arasında milliyetçi hareketlere tanık olan ilk sultandır. Arnavutlar ve Araplar arasında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere karşı İslâmcı siyaseti ve Halifelik kurumunu ustaca kullanmıştır. Dinin daha çok halk yönüyle ilgilenen Abdülhamid, ulemânın devlet içindeki rolünü artırmamış, tam tersine onun iktidarı döneminde ulemâ devletin kontrolü altına alınmıştır. Tüm bunlarla birlikte Yasamee'nin de belirttiği gibi Abdülhamid İslâmî birlik siyasetinin pratikte İmparatorluk içinde bazı sınırlarının olduğunu farkındadır. Çünkü Osmanlı Devleti, ağırlıklı Türk bürokrasisi, devlet okullarında okutulan ağırlıklı Türkçe dili, yönetim dilinin Türkçe olması ve Türk ordusuyla etnik olarak ağırlıklı Türk unsurlardan müteşekkil bir devlet olarak kalmıştır. Yasamee Abdülhamid'in İmparatorluk içindeki dinî siyaseti ile birlikte, İmparatorluk sınırları dışındaki Müslüman dünya ile kurduğu iletişime de dikkat çekmekte, o bölgelerde etkin olan tarikat liderleri ile kurduğu ilişkilerden bahsetmektedir. Zira Abdülhamid bu şekilde İslâm dünyası üzerindeki Avrupa etkisini azaltmaya çalışmıştır.

Yasamee'nin üçüncü bölümde Abdülhamid'in dış politikasıyla ilgili olarak yaptığı tespitler de, en az kişiliği ve rejimi hakkında söyledikleri kadar önemlidir, diyebiliriz. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşında önemli toprak kayıpları yaşamış bir devletin başına geçen II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık iktidarı boyunca takip ettiği realist politika, Osmanlı'nın zayıflıklarını kabul ettiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Abdülhamid dış siyasetinde hiçbir zaman revizyonist davranmamış, kaybedilmemiş olan toprakları elinde tutmaya çalışmıştır. Kitapta ele alınan on yıllık dönemde Abdülhamid'in izlediği dış politika bunun örnekleri ile doludur. Gerek Balkanlar'da ortaya çıkan sorunlarda gerekse Mısır ve Sudan krizleri sırasında hiçbir zaman askerî müdahaleden yana tavır almamıştır. Abdülhamid iktidarı boyunca Avrupalı büyük güçlerle ilişkilere öncelik vermek durumunda kalmıştır. Kitapta ele alınan on yıllık dönemde yaşanan krizlerde çatışmadan özellikle kaçınan Abdülhamid, dönemin iki büyük sistemi olan Avrupa (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya) ve Asya sistemlerinin (İngiltere ve Rusya) hiçbirine tam anlamıyla katılmazken, birini diğerine karşı kullanmanın yollarını bulmaya çalışmıştır. Sultan, Balkanlar'da Rusya ve Avusturya hatta Almanya arasında yaşanan rekabetin sonunda çıkacak bir savaşın Avrupa'daki güçler dengesini; Boğazlarda İngiltere ve Rusya arasındaki çatışmanın ise Asya'daki güçler dengesini bozacağı farkındadır. Bu nedenle büyük güçler arasında aktif bir rol almamakla birlikte, bu dönemde Abdülhamid'in diplomatik kredibilitesini sağlamak için zaman zaman askerî blöflere başvurduğunu gözlemleyebiliriz.

Yasamee Abdülhamid'in dış politikasını daha iyi anlamamız için 1880'lerde var olan iki yaklaşımdan söz etmektedir. Daha doğrusu ona göre Abdülhamid dış politika konusunda iki alternatifle karşı karşıyadır: Bunlardan biri büyük güçlerden birinin tamamıyla himayesi altına girmek, diğeri ise elindeki diplomatik araçları kullanmak. Bu araçlardan en önemlisi hiç kuşkusuz Hilafet makamıdır. Abdülhamid 1875-1878 yılları arasında yoğunlaşan Doğu Sorunu nedeniyle büyük güçlerden hiçbirine güvenmediğinden dolayı ikinci alternatifi tercih etmiştir. Böylece İmparatorluğun diplomatik bağımsızlığını mümkün olduğunca korumaya ve iç barışın teminatı olduğunu düşündüğü dış barışı mümkün olduğunca sağlamaya çalışmıştır.

Kitapta ele alınan on yıllık dönemin önemli sorunlarından biri Mısır Krizidir. Eylül 1881 ile Eylül 1882 arasında yaşanan Mısır krizinin anlatıldığı altıncı bölümde, Abdülhamid'in Mısır ile ilgili olarak elini zayıflatan unsurlar ele alınmaktadır: Bunlardan birincisi Mısır'ın merkezden uzak yönetim biçimi, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'daki çıkarları ve bunların yerel yöneticilerle olan bağlantıları, diğeri ise Mısır'ın Osmanlı hakimiyetindeki Arap bölgelerini kontrol etme konusunda Osmanlı'ya meydan okuma potansiyeline sahip olmasıdır. Bu dönemde Almanya'ya yaklaşarak Asya'da Rusya'ya karşı koruma sağlayan Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'da Mısır Krizi sırasında İngiltere'ye karşı herhangi bir destek sağlamamıştır. Mısır'ın İngiltere tarafından işgalini hiçbir büyük güç desteklememekle birlikte karşı çıkan da olmamıştır. Bununla birlikte krizden sonra İngiltere ve Fransa yeni bir diplomatik çatışma dönemi içine girmiştir.

Kitapta ele alınan bir diğer önemli konu, Eylül 1882 ile Eylül 1884 tarihleri arasında Rusya ile yaşanan *detant* dönemidir. Bu konu yedinci bölümde ele alınmıştır. Osmanlı'nın Rusya'ya yaklaşmasının nedeni, Mısır'ın İngiltere tarafından işgali ve işgal sırasında Almanya da dahil olmak üzere hiçbir gücün Osmanlı'ya İngiltere karşısında destek vermemesidir. Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan'la girdiği üçlü koalisyonun Rusya'ya Balkanlar'da istediklerini sağlamaması, Rusya'yı Osmanlı'yla doğrudan ilişkiler kurmaya itmiştir. Rusya, gönderdiği elçi ile Sultan'ın ve Yıldız Sarayı'nın özellikle Boğazlar konusunda güvenini kazanmaya çalışmıştır. Ancak girilen *detant* dönemi Osmanlı'nın Balkanlar'daki güvenliğini sağlamaya yetmemiştir. Kısacası Abdülhamid bu dönemde kendine dost bulamamış, fakat iki düşmandan (İngiltere ve Rusya) birini kendine gerçek düşman olarak seçmiştir: İngiltere. Çünkü Yasamee'ye göre İngiltere Rusya'dan daha zayıf olduğundan Osmanlı için daha güvenli bir düşmandır.

Sekizinci bölümün konusu olan Sudan sorunu ve Sudan'daki Mehdî ayaklanması Yasamee'ye göre Mısır'ın işgalinin bir komplikasyonu olarak ortaya çıkmıştır. Mısır'ın işgali Sultan'ın Müslüman tebaası gözündeki prestijine zarar verme riski taşıdığından, her zaman Sultan'ın korktuğu konulardan biri olmuştur. Nitekim İngiltere'nin işgalden sonra Mısır'ı Osmanlı'nın Arap eyaletlerini istikrarsızlaştırmak için bir üs olarak kullanmaya çalıştığını görüyoruz. Sudan'da Mısır ve Osmanlı otoritesine karşı başlatılan ayaklanma, Mısır'daki İngiliz askerlerinin bölgeyi boşaltması tartışmaları sırasında meydana geldiği için Abdülhamid'i zor durumda bırakmıştır. Hatta Osmanlı yönetimindeki bölünmeyi gün yüzüne çıkarttığını söyleyebiliriz. Sadrazam Küçük Said Paşa Sultan'a Osmanlı'nın İngiltere ile birlikte Sudan'a müdahale etmesini önerirken, Abdülhamid bunu reddetmiştir. Çünkü İngiltere'ye güvenmemektedir. Abdülhamid, Mısır'ı boşaltacağına dair İngiltere'den kesin tarih alma konusunda son derece ısrarcı davranırken, bakanların Osmanlı'yı işgalin küçük ortağı yapmaya çalışmaları, Abdülhamid'in dış politikayı tekeline almadaki haklılığını da göstermektedir.

Kitabın dokuzuncu bölümünde ele alınan Hasan Fehmi Misyonu (Aralık 1884- Mart 1885), ele alınan on yıllık dönemin en önemli diplomatik misyonlarından birini oluşturmaktadır. Abdülhamid İngiliz karşıtı olmasına rağmen real politikten yana davranarak, teamüllerin dışında Hasan Fehmi Paşayı misyonun başına getirip İngiltere'yi Mısır konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Amaç Mısır'ın boşaltılması konusunda İngiltere'den kesin tarih alabilmektir. Hasan Fehmi Rus karşıtlığı ve İngiliz taraftarlığı ile bilinen bir diplomattır. Bölümde misyona içeriden ve dışarıdan gelen tepkiler de ele alınmaktadır.

Kitapta ele alınan Penjdeh Krizi (Mart-Haziran 1885) Yasamee'nin çalışmasını özgün kılan noktalardan biridir. Çünkü bu konu Abdülhamid dönemi üzerine yapılan çalışmalarda üzerinde çok fazla durulan bir konu değildir. Yasamee'nin bu konuyu incelemesi, dönemin olaylarına büyük titizlikle eğildiğinin bir göstergesidir. Diğer çalışmalarda bu konunun ele alınmamış olmasının iki nedeni olabileceğini düşünüyoruz: Bunlardan birincisi konuyu içeren arşiv kaynaklarına ulaşamamış olması, diğeri ise diğer sorunlar kadar hayati bir sorun olarak düşünül-

memesidir. Zira Yasamee'nin de belirttiği gibi Afgan güçleri ile Rusya arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarından doğan bu kriz, her ne kadar İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiş olsa da Abdülhamid'in politikasında ne İngiltere'ye ne de Rusya'ya doğru bir kayışa neden olmuştur.

Abdülhamid iktidarı döneminde dış sorunları çözerken zaman zaman büyük güçleri devre dışı bırakmayı da başarmıştır. Bunlardan biri Bulgaristan'la yaşanan Doğu Rumeli sorunudur. Doğu Rumeli Bölgesi, Bulgarların Osmanlı valisini silah zoruyla kovmaları ve bölgeyi ilhâk ettiklerini ilan etmeleriyle yeni bir gerginliğin kaynağı olmuştur. Aralık 1885 ile Haziran 1886 arasında gündemi işgal eden mesele konusunda Abdülhamid büyük güçleri devre dışı bırakmak suretiyle görüşmeleri doğrudan Bulgaristan Prensi Alexander ile yürütmüştür. Hatta Prens ile bir düzenlemeye dahi ulaşmıştır. Bu düzenleme bir taraftan Bulgaristan'ı Osmanlı'ya daha çok bağlarken, diğer taraftan büyük güçlerin müdahalesini de zorlaştırmıştır.

Haziran-Aralık 1886 tarihleri arasında yeniden gündeme gelen Batum, Boğazlar ve Mısır meseleleri kitabın on dördüncü bölümünde incelenmektedir. Bu dönemde Rusya Berlin Anlaşmasıyla Rusya'ya verilen Batum'un statüsünü Berlin anlaşmasını ihlal ederek değiştirmeye çalışmıştır. Rusya'nın amacı Berlin Anlaşmasının silahsızlandırılmasını öngördüğü Batum'u silahlandırarak, Karadeniz'de askeri bir deniz üssü elde etmek suretiyle Anadolu'da Osmanlı'ya karşı sürekli bir askeri tehdit oluşturmaktır. Bu şekilde Boğazlar konusunda Osmanlı'ya baskı yapabileceğini düşünmektedir. Bu dönemde Abdülhamid ve danışmanları İngiltere ve Rusya arasında bir ittifakın gerçekleşebileceği endişesiyle bu iki devletten birine yaklaşıması gerektiği üzerinde durmuşlar; özellikle Sadrazam Kamil Paşa İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Rusya saldırganlığına karşı Asya'da ortak siyasi çıkarların var olduğunu ve İmparatorluğun varlığının İngiltere için önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu dönemde İngiltere ve Rusya Osmanlı üzerinde etki kurmaya çalışmaktadırlar. Önce ikisi ile de ittifaka girmeyen Abdülhamid radikal bir dönüş yaparak Rusya'ya göz kırpmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Rusya-Fransa ittifakına yakınlaşan Abdülhamid, Rusya'ya İngiltere'nin korktuğu kadar çok taviz vermemiştir.

1878-1888 yılları arasında uygulanan denge politikasının sonunda Boğazlar'da ve Asya'da (Afganistan'daki Pejdeh bölgesi Krizi bunlardan biridir) İngiltere ve Rusya'nın rekabeti körüklenmekle kalmamış, aynı zamanda Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında Doğu Rumeli Krizi nedeniyle Balkanlar'da, yine İngiltere ve Fransa arasında Mısır'da yeni bir rekabet alanı açılmıştır. 1878'de Berlin'de oluşturulan statüko, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi içine almak istemesine ve Rusya'nın Batum'u silahlandırmasına rağmen devam etmiştir. Kısacası bu gelişmeler Berlin'i ciddi biçimde değiştirmemiştir. Berlin Anlaşması imzalandığında çok kısa bir süre içinde İmparatorluğun çöküşünü bekleyen büyük güçlerin bu beklentileri gerçekleşmemiştir. Çünkü 1888 yılına gelindiğinde İmparatorluk hâlâ ayakta ve bu, büyük güçlere tam anlamıyla bağımlı olmaktan kaçınılarak başarılmıştır. Yasamee'ye göre bu başarının sağlanmasında Abdülhamid'in izlediği dış politikanın katkısı büyüktür. Kısacası Berlin'de oluşan statükoyu devam ettiren, büyük ölçüde Abdülhamid'in kendisidir.

1878 ile 1882 yılları arasında Abdülhamid İngiltere'yi devrimci bir güç olarak görürken, Rusya'yı en tehlikeli devlet olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte bu iki devletin de Almanya'ya bağımlı olduğunun farkındadır. Bu nedenle bu yıllar arasında İngiltere'ye karşı çıkılırken Rusya yatıştırılmış, fakat İmparatorluk hiçbirine tam olarak angaje edilmemiş, Almanya'yla yakınlaşmanın yolları aranmıştır. Kitabın beşinci bölümünde anlatıldığı gibi Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasının son derece rasyonel nedenleri vardır: Abdülhamid'in Almanya'nın askerî ve diplomatik yeteneklerinden etkilenmesinin yanı sıra, Almanya'nın Yakındoğu'da herhangi bir tarihî toprak iddiasına sahip olmaması, Osmanlı'nın paylaşılması planlarında büyük güçler arasında yer almamış olması ve Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası üzerinde herhangi bir korumacılık iddiasında bulunmaması sayılabilecek nedenler arasındadır. Abdülhamid bu dönemde elde ettiği diplomatik bağımsızlığı Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'de genişlemesi ve İngiltere'nin Mısır'da her anlamda yerleşmesi pahasına gerçekleştirmiştir. Ancak Abdülhamid ne Balkanlar'daki ne de Mısır'daki egemenlik haklarından bu dönemde vazgeçmemiştir.

Yasamee 1878 ile 1888 arasındaki on yıllık dönemde Abdülhamid'in izlediği dış politikayı "tarafsızlık ve ılımlılık ya da çatışmadan kaçınma" olarak nitelendirmektedir. Bu politika 1894-1896 yılları arasında yaşanan "Ermeni Krizi"ne (bu dönem, Ermeni bölgelerindeki ayaklanmalar, anayasal muhalefet hareketinin başkentte gelişmesi, büyük güçlerin müdahale etmesi tehlikesi ve Yunanistan'la yapılan kısa fakat başarılı savaşı içerir) kadar devam etmiştir. Sözkonusu on yıl içinde Abdülhamid en az kayıpla İmparatorluğun hayatiyetini devam ettirmiştir. Fakat bu yıllardan sonra -1887 Akdeniz Anlaşmasından sonra- büyük güçler arasındaki ilişkiler değişmiş; Avusturya-Macaristan Rusya ile Balkan Yarımadası'ndaki statüko üzerine barış yaparken, İngiltere 1904'de Fransa'yla, 1907'de ise Rusya ile anlaşmalar imzalamıştır. Dolayısıyla kitapta ele alınan on yıllık dönemin, güçler dengesi üzerinde yaptığı etkinin derecesi bir kez daha ortaya çıkmaktadır diyebiliriz.

1902'de Makedonya'da yaşanan hızlı gelişmeler, Balkanlar'da çıkabilecek bir savaş nedeniyle Osmanlı için tehlike çanlarının çalması anlamına gelmekteydi. Abdülhamid'in bu tehlikeye verdiği cevap, askerî olarak hazırlanmak ve aktif bir Balkan diplomasisi izlemek olmuştur. Bu politika 1908'de II. Meşruiyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı ciddi toprak kayıpları ile karşı karşıya kalmış, Abdülhamid'in aktif bir denge politikasıyla elde tuttuğu topraklar kısa zamanda elden çıkmaya başlamıştır. 1911'de Kuzey Afrika'da Trablusgarp, 1912-1913 yılları arasında ise Osmanlı'nın Avrupa'daki Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ı içeren tüm toprakları kaybedilmiş ve böylece Birinci Dünya Savaşı'na giden yol açılmıştır.

Yasamee'nin çalışmasını özgün kılan en önemli unsurlardan biri de kullandığı kaynakların çeşitliliğidir. Yasamee kitapta hem birincil hem de ikincil kaynakları kullanmıştır, ayrıca sadece Osmanlı arşivlerinden değil Avrupa (Almanya, İngiltere, Avusturya, Yugoslavya, Bulgaristan) ve Rus arşivlerinden de yararlanmıştır. Bu nedenle onu, bu yönüyle de Osmanlı tarihi alanında çalışmalar yapan diğer araştırmacılardan ayrı bir yere koyabiliriz.